

Az akarat

(részlet)

Azorín — menekülve a madridi élet fárasztó egyhangúsága elől — egy rövid utazást tesz Toledóba. Toledo, ez a komor, sivár, tragikus város, vonzza és meg is ihleti. Végigbolyong a szűk sikátorokon, bejárja a festői utcákat, elidőzik az apró, kihalt tereken, belép a kolostorok templomaiba, s a rácsokon keresztül nézi az imádkozó apácák árnyait.

Azorín egy fogadóban lakik: az Új fogadóban. Egy történelmi város meglátogatása, ha kereskedelmi utazók, turisták, katonák, tisztviselők — e kozmopolita tömeg — által lakott fogadóban szállunk meg, egyenlő a legmegkapóbb benyomásokról való lemondással, melyekben akkor lehetne részünk, ha a falusiak által látogatott környezetben, a falusiak által igénybevett városszéli fogadókban szállnánk meg. Azorín figyelemmel kíséri azt, ahogy az Új fogadóba jönnek-mennek a toledói földek egyszerű földművesei, a szekeresek, a robusztus lányok, a hallgatag öregasszonyok; a falubírák, akik reggel nyolckor érkeznek és délután egyig várnak arra, hogy a madridi születésű kormányzó, aki megrögzött éjszakázó, felkelni méltóztasson

Ma a bejárattól balra lévő sötét ebédlőben, a szerény fogadóbéli ebéd után Azorín — mialatt egy selypes cseléd az asztalok leszedésével foglalkozott — meghallotta egy sonsecái szántóvető beszédét. Ez a vén szántóvető igazi kasztíliai misztikus volt. Méltóságteljes és zengő hangját hallatva ez az erős testalkatú öregember, aki elbeszélését mértéktartó és elegáns mozdulatokkal kísérte, a keresztényi beletörődésen, a fájdalomon, és az élet mulandó, csalóka voltán töprengett. „Először találkozom az életben, s nem a könyv-

vekben — gondolta Azorín — egy misztikussal! Egy misztikussal, aki szegény kasztíliai földműves; de egy Fray Luis de León egyszerűségével és eleganciájával beszél; aki mélyen, különbségtétel és elfogultság nélkül érez. Lám, a kasztíliai népben még sok megmaradt régi katolikus szellemiségünkből, a jezsuiták negédessége még nem rontotta meg, s fényét az a felszínes és mesterkélt liberalizmus sem tudta megfakítani, ami mostanság tűnt fel püspökségünkben — pontosan itt, Toledóban — s ami talán már pár év múlva itt is rombolni fog. Fray Luis de Granada, Fray Luis de León, Melchor Cano: még nagylelkűek, hajlékonyak, megértőek voltak. Fernando de Castro, a spanyol egyházzól írott tanulmányában még szépséges oldalakon keresztül hangsúlyozza a spanyol katolicizmus szűziesen tiszta szellemét. A mai katolicizmus azonban már teljesen más; nyíltan szembefordul a régi, rokonszenves hagyományokkal, amelyek már teljes mértékben kivésztek a társadalom felsőbb osztályaiból, csak imitt-amott találhatók meg az egyszerű emberek között, mint például ennél a sonsecai földművesnél, aki olyan csodálatosan beszél a keresztényi alázatról ... A felsőbb osztályok! Nincs ma Spanyolországban egyetlen intelligens püspök sem, már évek óta olvasom a pásztorleveleiket, és kijelenthetem, hogy soha nem olvastam ilyen bárgyú, közhelyekkel zsúfolt, ügyefogyott és ellenszenves írományokat. A művészet és a vallásos áhítat tökéletes hiányának bizonyítványai! Püspök tollából még soha nem látott napvilágot egyetlen elegáns és lelkesítő oldal sem. Még azok is, akiket bizonyos ál-demokratikus elemek művelnek és okosnak tartanak — mint például Sancha bíborost — még nekik sem sikerül legalább valami ridegen megfontolt, bölcsen jelentéktelent, átlagosan semmitmondót alkotni. Közönségességük olyan mértékű, annyira siralmas, hogy olvasásuk csak kegyes mosolyt vált ki. A bíboros könyvei jó példák erre. Nehéz ezeknél izléstelenebb dolgot találni; e könyvek csak közhelyekkel teli, jelentéktelen dolgok halmazai, újságkivágások és közönséges idézetek mozaikjai! S hogy születnek ezek a művek: képzeljenek maguk elé egy fenséges, bíborba öltözött urat; nyakában tündöklő kereszttel; ki faragott karosszékében ülve, szőnyegekkel és gobelinekkel díszített termében, kezében egy nagy ollóval vagdossa a cikkeket a Perusa-i Il Peasé-ból, a la Vera Rómából, a Brüsszeli lapból vagy a Times-ból! Emlékezzenek, hogy Sancha *Terror az egységes Itáliában* című könyvében — kissé portugál hangzású ez a cím — milyen, a bíbor-

palásthoz méltatlan semmiségekhez ereszkedik le. Azt mondhatja például egy tábornokkal, aki feloszlatja a nem is tudom milyen bizottságot: „Bava Becaris tábornok, Milánó biztosa, aki katonai ügyekben feltehetően szakértő — habár nem áll szándékunkban megsérteni, mégis kijelenthetjük, hogy az említett Rendeletében, amelyben feloszlatja a város egyházmegyei bizottságát, — leleplezi a jogi és társadalomtudományokban való tökéletes járatlanságát.” Egy másik alkalommal egy vicenzai kormányzóról ezt írja: „Többet érne, ha Vicenza prefektusa a Katolikus Ifjúsági Körököt feloszlató rendeletének kibocsátása előtt gimnáziumba járt volna, talán, ha filozófiai alapismereteket oktató képzésben részesül, akkor érvelni is tudna!” „Nagyszerű!” E tiszteletreméltó érsek nevetséges ízléstelenségei jól mutatják püspöki karunk szellemi színvonalát.

Azorín feláll az asztaltól. „A katolicizmus Spanyolországban vesztett ügy — töpreng tovább —, s a kényeskedő püspökök és az otromba falusi pápok néhány év múlva véglegesen végeznek majd vele. Azorín kilép a Zocodover térre és sétál egyet a klasszikus árkádok alatt. Enyhe az est. A kirakatok fénye éles négyzeteket rajzol a földre, a boltok végében a vénséges kereskedők — éppúgy, mint Marinus képein — a pénzüket számolják, könyvelésüket nézegetik. A tér elhagyatott, néha-néha átsuhan rajta egy árny; megtorpan egy szemvillanásra a marcipánokkal zsúfolt kirakatok előtt, majd továbbmegy s eltűnik a szűk sikátorokban. „Ez egy boldog város... gondolja Azorín: sok a papjuk, sok a katonájuk, misére járnak, hisznek az ördögben, fizetik az adójukat, este nyolckor lefekszenek aludni... Mi mást kívánhatnak? Övék a hit boldogsága, és mivel katolikusok és rettegnek a pokoltól, azok a bűnök kétszeres kéjt jelentenek számukra, amelyek bennünket, a többi halandót, akik kételkedünk az Örök Tűzben, alig lelkesítenek.”

Azorín megáll egy bolt ajtajában. Bent a pult előtt egy fekete kendős öregasszony és egy fekete kendős fiatal lány kerek dobozokat nézegetnek. A lány apró termetű, a toledói arisztokrata nő jellegzetes típusa; halovány arc, eleven tekintet, fürgé és elegáns mozdulatok. Katolikus Izabella a toledói nők intelligenciáját dicsérve jelentette ki, hogy csak Toledóban érezte magát ostoba, tudatlan nőnek. Azorín sem tartja éppen butának magát — bár mások lehet, hogy így vélekednek róla — és mégis, csaknem beismeri, hogy jobban vonzza egy marcipánt vásárló toledói nő, mint Sancha bíboros könyvei.

Gondolataiba mélyedve az ajtóban marad. Az öregasszony és a leány újra és újra megnézik a dobozokat. A vásárlás elhúzódik, azaz a kellemetlenséggel, ami a nőket jellemzi, amikor nehezen szánják rá magukat döntésre. Azorín eközben arra gondol, hogy ez a két nő minden bizonnyal egy nagy, ósdi házban él, ahol az ajtó fölött hatalmas címerpajzs függ, ahol a komor kapualjat aprócska kövekkel burkolták, s a csöppnyi ablakokat zsalugáterek takarják, és arra, hogy ő maga, Azorín, aki már belefáradt az irodalmi élet zűrzavarába, nagyon boldog lenne, ha feleségül vehetné ezt a fekete kendős leánykát. „Igen, nagyon boldog, — gondolja, — abban a nagy házban csendesen és kényelmesen éldegélnék, e művészi és hallgatag városka közepén. Rendszerető emberré válnék, olyanná, aki kitarítóan köhécsel, aki korán kel, ugyanazon időpontokban étkezik, minden ügye rendbe van, aki rettenetesen szenved attól, ha egy széket a szokásostól eltérően messzebb tesznek a faltól, aki, mint a galambok turbékolva panaszkodik, ha idegzsába gyötri, aki egy órával korábban érkezik meg az állomásra, ha elutazik, aki politikai beszédekkel olvas, akit felháborítanak a pornográf metszetek, aki tudja a hús és a csicseri borsó árát, s végül aki ezüstlemezzel borított gombos sétatálcát használ, amely tompa zajt csap, mikor sétál ... Nem lehet ez az élet is éppolyan intenzív, mint Hernán Cortesé vagy Cisnerosé? *A képzelet minden*, mondta a mester. A valóság nem fontos; ami számít, az az álmoképünk. És én boldogan élnék itt Toledóban, mint valamely következetes és hurutosan harákoló ember ... ezzel a felpolcolt keblű és izgatón szemérmes leánykával....”

Az öregasszony és a leány végül kilépnek a boltból. Azorín követi őket. Leeresszkednek a Cristo de la Sangre meredek lépcsőin, bejárják a kacsaringós utcácskák bonyolult labirintusát, s végül mint két kísértet, eltűnnek a félhomályban. Ajtócsapódás hallatszik ... És Azorín dermedten áll, megbűvölve nézi, hogyan foszlik szét az álmoképe. Ekkor a távolban, az utcai lámpa gyér fényében meglát egy fehér foltot, melyben erős, fémes csillogás villószik. A folt gyorsan, tántorogva közelít; s Azorín egy fehér koporsót lát, melyet egy ember visz a vállán. Micsoda megrázkódtatás! Az elhagyott, sötét utcákon Azorín megbabonázva követi ezt a komor férfit, kinek léptei zengve visszhangoznak a keskeny átjárókban. A férfi elmegy Santo Tomé mellett, befordul az Angel utcába, majd megáll egy apró terecskén és bekopogtat egy ajtón. A koporsó megreccsen,

amint a földre teszi. Az ajtó felett megjelenik egy fényes négyzet és egy hang megkérdi:

— *Ki az?*

Az ember válaszol: — *Itt rendelték koporsót egy kislány részére?*

— Nem, nem itt, hanem amott!

A komor szállító újra felveszi a koporsót s tovább megy. Néhány asszony, aki az ajtóban áll, odakiáltja neki: — *A lépcsős házbeli kislányé! Milyen szép kislány volt!*

A férfi egy szűk térhez ér, és bekopog azon az ajtón, amelyhez három lépcsőfok vezet. Kinyitják, beszélnek vele; ajtócsapódás hallatszik, s a fehér folt eltűnik ... És Azorín a kihalt utcák csendjében vaktában tovább kóborol, míg végül belép egy elhagyatott kávézóba.

A Revuelta kávézó az. Leül. Kétszer tapsol, s ezzel nagy feltűnést kelt az ott ülő ifjak között, akik elképedten néznek rá. A székesegyház hatalmas harangja tízet üt, s a harangszó ünnepélyesen ereszkedik alá az alvó városra. És Azorín egy kupica pálinkát kortyolgatva — amely nem akadály a elmélyült elmélkedésnek — e spanyol városka és táj szomorúságán töpreng. „Beszélnek — gondolja Azorín — a spanyol vidámságról, pedig semmi sincs vigasztalanabb és mélabúsabb ennél a tájnál. Bús a táj és bánatos a művészet. E tájon élesek az ellentétek, váratlanok a fény- árnyék változásai, a színek rikítóak, a visszfények szembeszökőek, az árnyalatok vakítóak, s a szürkék elborzasztanak; ez a táj a lelket szigorúvá formálja, felruhazza az őszinteség, a szigor, és a kérlelhetetlenség képességeivel, melyek a hagyomány vagy a haladás melletti határozott kiállítás jellemzői. Az északi országokban az örökös ködök tompítják a látóhatárt, szépségesen homályos hangulatot teremtenek, elhalványítják a körvonalakat, leplezik a keménységet, Délen viszont a tűző nap kihangsúlyozza a formákat, erőteljesen kiemeli a hegyek vonalait, megvilágítja a tágas látóhatárt, s határozottan mutatja az árnyékokat és árnyalatokat. A gondolkodásmód éppúgy, mint a táj egyenes, szigorú, egységes, egyszínű és csak egyetlen nézőpont jellemzi. A Toledo környéki nyaralók kopár és rideg látványa felér El Greco vonagló és szorongó alakjainak látványával és megértésével, s mint ahogy az ávilai gyékény látványa segít megértünk a nagyszerű szent asszony, Ávilai Szent Teréz heves lírai kitöréseit, — egész Kasztíliaát, mikor annak végtelen síkságait és kopasz dombjait látjuk, — s megérezzük azt az ihletet, mely irodal-

munkát és művészetünket alakította. Még Assisi Szt. Ferenc is, a kedves, gyengéd, ártatlan misztikus Cano vésőjének nyomán félelmetes, sovány, göthös, barbár aszkétaként jelenik meg.

Ne keressük művészetünkben a széles látókörű és édes humanizmus egyetlen leheletét sem, sem az egyetemes fájdalom által okozott belső rezdülést, sem gyengédséget, finomságot, vagy bátorító és csillapító vigaszt! Egész irodalmunknak talán legmeghittebb, legvigasztalóbb példája Fernandez de Andrada csodálatos epizódja, amely az olvasó lelkében ugyanakkor a legkeserűbb pesszimizmust is felkelti. Andrada lefesti az udvarbeli törekvések haszontalanságát, az emberek viszontagságainak és becsvágyainak hiábavalóságát, egyezségek és szerződéseik végtelen hazugságát, ítéleteik örökös igazságtalanságát; minden zűrzavar és gonoszság, az eredeti kegydíj, amely Astreáé volt, a gonoszság jutalma, mely a jószág kárpótlása kellett, hogy legyen, feddhetetlen és felmagasztalt erény, ami a „szégyentelen komédiások” művészete. Minden hiábavalóság és hazugság. A életünk nem több, mint egy rövid nap, mely reggel még zöld, de délutánra már elszáradt szénához hasonló. „Ó, *balál* — mondja végül a szerző egy szépséges mondatban —, *jer oly csendesen, mintha egy nyílveszőn röpnél!*”

Andrada, s a költők mindahányan az emberről és a világmindenségről alkotott felfogást kutatták. Maga a *Derűs éj* kedves éneke, vajon nem hasonlítható-e borongásaival a legpesszimiztább kortárs költőhöz? Még Leopardi, mindezek között az első sem vált ki ilyen szívszorító és vigasztalan hatást. Fray Luis de León, az emberi szerencsétlenség és nyomorúság könyörtelen bírálója, csodálatos verssorokban mutatja be — melyekből sugárzik a szelíd plátói derű —, ahogyan a „kiéhezett és kegyetlen” idő mindent megváltoztat, s minden dicsőség és szenvedély a halálban és a semmiben ér véget. Hiábavalóságok hiábavalósága az élet, s ha talán van benne olyan, aki boldog, akkor az az, aki saját magában lel vigaszra, nem pedig az őt körülvevő emberekben vagy dolgokban.

Óh Fülöp! Boldog az, ki enmagát mérsékli,
s az élet nagy örömeit csak
magától várja el, és idegennek tartja
azt, mely nem önkebléből fakadt.”

Művészetünk szomorúsága vigasztalan szomorúság. Amerika felfedezése bevégzi a Reconquista művét: a spanyol embert a tettek emberévé, meggondolatlanná, apoétikussá teszi; olyanná, aki elzárkózik a művészetből fakadó meghittség bármilyen átérzésétől; akinek a hivalkodó szónoklás és a zajos szemfényvesztés a sajátja. És tessék, itt van a színház és a pikareszk regény, az a két műfaj, mely leghívebben fejezi ki az osztrák uralom alatti hanyatlásunkat. A Timoneda és Rueda-féle egyszerű, ösztönös, de velős prózai drámaírásnak Lope de Vega vet véget. Színháza a Calderón, Rojas, Téllez, Moreto-féle — mesterkélt, szószátyár, megfigyelést, valóságot és költészetet nélkülöző — drámaírás barbár korszakát nyitja meg. Egyetlen más irodalomban sincs példa ilyen patetikus és elviselhetetlen színházra. Olyan színház ez, ahol nincsenek anyák és gyerekek; hiányzik a temperamentum, a jellemek sematikusak; ahol a jellemábrázolást elintézik a hölgyikék fecsegésével, nevetséges kötekedésekkel és ostoba komédiázással; olyan szereplőkkel, akik lépten-nyomon a becsületükről beszélnek, s ugyanakkor lépten-nyomon ezernyi becstelenséget követnek el.

A regénynek viszont — kivéve a *Lazarillót*, mely egy korai mű s akkor íródott, amikor még a regény retorikai mintái és eszközei nem alakultak ki —, s az oly híres pikareszk regénynek sok szála van, vidám igyekszik lenni, de ugyanakkor mint egy érdes szövet, festői kegyetlenségek és borzalmak szövevénye. Nincs senki, aki a nagy Quevedónál nyersebb és vadabb volna! A *La vida del Buscón Don Pablo*, mely a kiéhezett férfiak és utcanők eltűzött, eltorzított, dühöngő, keserves és gyászos felvonulása, hű összefoglalója a regénynek. Visszataszítóan hatnak azok a kelepcék és könyörtelen mesterkedések, melyeket a szerző azért talál ki, hogy szereplőit meggyötörje ... Nála, a többi kasztíliai regényhez hasonlóan, világosan és egyértelműen felfedezhető e fajta lelki alkata, szellemisége, s a hanyatlás miatti túlbujánzás. Quevedo könyvének egy oldala, Zurbarán egy vászna és Alonso Cano egy szobra között szoros a kapcsolat. Ezen oldalak, vásznak, szobrok a kasztíliai táj vad szurdokainak és végtelen pusztáinak logikus és tökéletes tükröződései...

Azorín megiszik egy újabb pohárka pálinkát; ez a legkevesebb, amit tiltakozásképpen megtehetünk azok ellen az emberek ellen, akik dicsőítették Calderónt, a moriszkókat pedig kiűzték.

„Igen — folytatja a gondolatmenetét —, 17. századi irodalmunk elviselhetetlenül ellenszenves. Vissza kell térni a legrégebbiekhez azért, hogy valami ösztönöset, kedélyeset, érzékleteset, bensőségeset találjunk, — vissza kell térni Berceo-hoz, a Romanceróhoz. Gondoljunk csak a Hercegkisasszony, Vergilios apród, vagy Claros gróf leírásaira vagy a páratlan hitai főesperesre, akit a mester annyira csodált. Ő és Rojas festi le a nőt legfinomabban. De mekkora különbség van a salamancai diák és a hitai esperes között! Bár az esperes és a diák is ugyanazokat a témákat dolgozzák fel, ugyanazokat a típusokat mozgatják, ugyanolyan helyzeteket teremtenek; míg azonban Rojas színtelen, homályos és vázlatos, addig a főesperes maga a sugallat, a mozgás, a fény, a szín, az ötletek társítása. A lényeg ebből következik: hogy Rojas a szubjektumot, Juan Ruiz pedig az objektumot festi le; egyik a lelket, a másik a világot; egyikük a belső valót, másikuk a külsőt; az egyik, hogy tisztán kimondjuk, a jellemek, a másik pedig a szokások festője. Vegyük szemügyre ugyanezt a lényeges különbséget a kortárs regényben; Flaubert, aki a pszichológia mestere, és akinek műve, a Goncourt-ok a szemléletesség mesterműve!

Az esperesnek csak egyetlen mondatra van szüksége ahhoz, hogy megrajzolja a dolgot, van érzéke a mozgás és a színek ábrázolásához, gyors intuíciója révén nagy vonalakban át tudja adni a teljes és tiszta benyomást.

A Zárdajáró alakja sok mindenben felülmúlja az oly sokat dicsért Celestinát. A Zárdajáró (valójában kerítőnő) rafinált, álnok, titokzatos vénasszony, ezernyi rejtélyes fortély és bámulatos dialektika tudója, s ugyanakkor ügyes szélhámos. Házról-házra járva ékszereket ad el, újdonságokat mutogat és pletykál. A gyötrődő legényembereknek kellemes nőkkel szervez találkát, a szomorú leányzóknak igyekszik hatásos vigaszt nyújtani. Így például don Melón de la Huerta úrnak, aki halálosan szerelmes doña Endrina úrnőbe, s akinek segítséget ígér, s apránként, ügyeskedve, mesteri fokozatossággal meg is babonázza a szomorú özvegyet. — „Miért ülsz mindig otthon bezárkózva? — kérdi. A városban sok daliás, fess, tapintatos nemes ifjú él. Itt van például don Melón de la Huerta úr, aki tútesz mindenkin, délceg természetét és származását tekintve is. — Miért búslakodsz egyedül, bezárkózva?”

Végül az történik, hogy a szép özvegyet megpuhítják a vénasszony mesterkedései, türelmetlenül várja a látogatásait, a nyakába

veti magát, amikor megérkezik, irul-pirul, amikor a kerítőnő a szeretőről beszél, s legvégül, amikor a vénasszony híreit már mind kifecsegte, megrendülten és vágyakozóan mondja:

„szorítsa meg gyengéden a kezemet”

Azorín felhajt még egy pohárka pálinkát.

„Igen — gondolja —, ez a kedélyes és vaskos, vidám és vérbő szellem elveszett ... Ezek a búskomor, katolikus falvak csak olyan emberek teremtésére képesek, akik a nap minden órájában ugyanazt teszik, s feketébe öltözött asszonyokat teremtenek, akik nem mosakszanak. Én nem tudnék egy ilyen faluban élni; nyughatatlan szellemem fuldokolna ebben a borús, egyforma, örökösen egyhangú környezetben Micsoda ostobaság! A kasztíliai katolikus szigor agyonnyomja ezeket a szerencsétlen embereket. Minden szegényes, minden szomorkás, minden kimért. Itt még a magukat demagógnak nevezők is alapjában véve szájalomra méltó reakciósook! Nem hisznek egy vallásos dogmában sem, mégis, az általuk elutasított vallás erkölcsét, esztétikáját, gazdaságtanát élik meg „Zúzzuk szét a régi erkölcsi kőtáblákat!” — ahogy Nietzsche mondta.

És Azorín felállva így kiált: *Éljen a képzelet! Éljen a Tévédés! Éljen az Erkölcstelenség!* S az elámult pincérek között gögösen távozott a kávézóból.

Lehetetlen pontosan tudni, hogy ez idő alatt Azorín hány pohárkával hajtott fel. Igazság szerint sokat kell az embernek ahhoz innia, hogy így gondolkozzék.

Azorín

Fordította: Sipos Katalin Márta